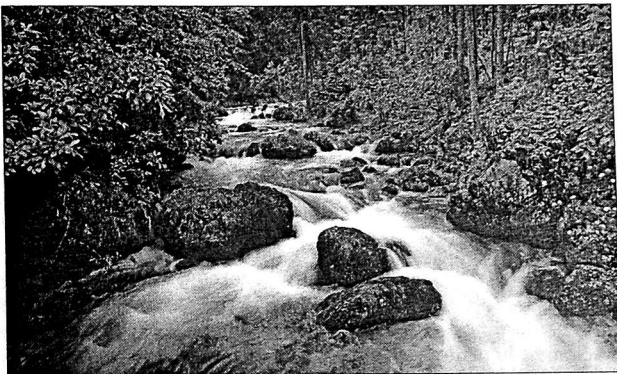

"Xançobanı" təxəllüsü haqqında

Tədqiqat əsərimizin birində "Sara" əfsanəsi və "Apardı sellər Saranı" xalq mahnısında bir çox hadisə və epizodların S. Ə. Nəbati ilə səsleşdiyini göstərməklə əfsanə qəhrəmanı Xançobanın tarixi prototipinin də Nəbati olması ehtimalını söyləmişik (Y. Səfərov. Azərbaycan folklorunda tarixilik, Bakı, 2005, s. 133-142).

Bu məqalədə isə aşıq ədəbiyyatında özünə yer tutan "Xançobanı" təxəllüsü və onun Nəbati ilə bağlılığı haqqında ayrıca bəhs etmək, onunla bağlı deyilmiş fikirləri dərinləşdirmək, az diqqət yetirilmiş bəzi məqamlara aydınlıq gətirməyi faydalı hesab edirik.

Qeyd edək ki, Azərbaycan aşıq ədəbiyyatında "Xançoban" adlı dastan, eləcə də "Arazbarı" saz havası Xançobana istinad olunur. "Xançoban" adlı dastan son illərdə nəşr olunmuş, haqqında araşdırma aparılmışdır. Musiqi folklorumuzda bu adda oyun havası da məlumdur. Tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, Azərbaycanın Şirvan xanlığında "Xançobanı" adlı yarımköçəri tayfa da yaşayıb. Mənbələrin və bəzi tədqiqatçıların verdiyi məlumata görə, XIX əsrin Azərbaycan şairi S. Ə. Nəbati də "Xançobanı" təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır.

"Apardı sellər Saranı" xalq mahnısıdır. Mahnını yaşadan xalqdır. Lakin hər bir şeirin ilk olaraq bir fərd- müəllif tərəfindən yaradıldığı da inkar olunmazdır. "Sara" əfsanəsinə, eləcə də el mahnısına görə Xançoban elat-tərəkəmə həyatı keçirib. Nəbati də heyvandarlıqla məşğul olduğu üçün "Xançobanı" adlanmışdır. Azərbaycan alimi M. Tərbiyət yazır ki, Nəbati Cənubi Azərbaycanın Üstübin qəsəbəsindən olmaqla kərəmi, gəraylı aşıq havaları üstə Azərbaycan türkcəsində şeirlər yaratmışdır (M. Tərbiyət. Danışməndani- Azərbaycan /tərcüməsi /, Bakı, 1987, s. 5-6). Akad. F. Qasımsadə də Nəbatinin el aşıqları arasında ustad bir sənətkar kimi tanındığını, aşıqların onun adına dastan yaratdıqlarını yazmışdır (F. Qasımsadə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956, s. 172-174). Təəssüf ki, onun aşıq şeiri tərzində yazdığı şeirlərin az bir hissəsi gəlib dövrümüzə çatmışdır. Ona görə ki, "XIX əsrdə divan tərtib

edənlər, ümumiyyətlə xalq şeirinə əhəmiyyət vermədikləri üçün onu divana ya heç salmaz, ya da ona çox az yer verərdilər" (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, II c, Bakı, 1960, s. 51).

"Xançobanı" təxəllüsü ilə bağlı folklorşünas alim İ. Abbaslının fikirləri maraqlıdır. Alim bu təxəllüsə müraciətlə yazılmış şeirlərdən biri haqqında yazmışdır: "Erməni əlifbası ilə yazıya alınmış belə nümunələrdən təkcə birini xatırladaçağıq. Bu, Səfil Qunar adlı aşığın "Qoşma Xançobanı" başlığı ilə qoşduğu şeirdir.

Qoşma Xançobanı

*Allahu sevarsiz gəlin dindirin
Mələklər intizarda qalıbdır.*

*Fələyin zülmü, yar ayrılığı
Haq da bilir ağılm sərdən altdır"*

(İ. Abbaslı. Azərbaycan folkloru XIX əsr erməni mənəbələrində, Bakı, 1977, s. 139).

Müəllif fikrini ümumiləşdirib yazır: "Xançobanı həm musiqi, melodiya, həm də şəxsiyyət adı olaraq XIX əsr xalq yaradıcılığında ləyaqətlə qarşılanan, bir sıra yeni folklor nümunələrinin yaranmasında xüsusi rol oynayan ad kimi şöhrət qazanmış, Azərbaycan hüduqlarını aşaraq qonşu ərazilərdə də geniş yayılmışdır. Bu, Nəbatı şeirinin gücü, oynaqlığı, səlisliyi, aydınlığı, Nəbatı poeziyasının vüsəti demək idi. (İ. Abbaslı, göstərilən əsəri, s. 140).

"Apardı sellər Saranı" xalq mahnısında deyilir:

*Gedin deyin Xançobana
Gəlməsin bu il Muğana
Muğan batıb nahaq qana*

Nəbatı də şeirlərindən birində deyir:

*Basar it hayana getdi,
Hani fişqırıq sədası?
Nə olubdur Xançobana*

Ki bu il Muğana gəlməz?

(B. Behcət, göstərilən əsəri, s.13).

Elə bil ki, Nəbatı şeiri xalq şeirindən sonra yarıdır. Bəndlər arasında fikir, məzmun yaxınlığı çoxdur. Bu, İ. Abbaslının da diqqətini çəkmişdir. Müəllif yazır: "Hər halda bu iki bənd arasındakı məntiqi əlaqə, mövzu bağlılığı, həmin nümunələrin eyni kökdən doğduğunu aşkar etməkdədir" (İ. Abbaslı, göstərilən əsəri, s. 141). Bəlkə də, buna görə nəşrlərdən birində Xançobanı "Apardı sellər Saranı" şeirinin müəllifi kimi verilib. Bu ola bilər. Amma xalq şeirinin yuxarıda verilən bəndi Xançobanı

bana müraciət şəklindədir. Daha doğrusu, ona ünvanlanıb ki, Muğana gəlməsin. Muğan nahaq qana batıb. Bu beytə görə, şeiri yarıdan Xançobanı deyil. İki ehtimal ortaya çıxır. Şeiri başqa bir el şairi, yaxud sənətkar- aşıq yaradıb. İkinci ehtimala görə, Xançobanı özü şeiri başqasının dilindən özünə müraciət tərzində yaradıb. Sonra şeir el mahnısına çevrilib.

Ə. Hüseyni Xançobanın şeirə görə Muğana gələ bilməməsinə Türkmənçay müqaviləsiylə əlaqələndirmişdir. Onun tədqiqatına görə, Nəbatinin Türkmənçay müqaviləsi (1828) bağlanarkən təxminən 28 yaşılı olub.

Təxminən 30 ilə yaxın davam etmiş Rusiya-İran, Rusiya-Osmanlı müharibələri Azərbaycanda əhalinin qırılıb azalmasına səbəb olmuşdur. Bu vaxt təkcə Şirvan əhalisindən 6 min adam İrana aparılmışdır (Azərbaycan tarixi, II c, Bakı, 1964, s. 77). Bundan sonrakı illər haqqında B. Behcət yazmışdır. "Xalqı ac və yoxsul hala salan Çar jandarma qanunları və yeni törəmiş mülkədar bəylərin hədsiz təhminatı şairə də təsir etmişdir. Nəbatı artıq Xançobanı deyil... onun mal-qarası vergilərdə qurtarıb getmişdir" (B. Behcət. Əbülqasim Nəbatinin həyatı, Nəbatı Əbülqasim. Bakı, 1935, s. 13). Bizcə, xalq şeirindəki "Gedin deyin Xançobana, gəlməsin bu il Muğana" misraları bu tarixi şəraitlə səsləşir.

Nəbatinin heyvandarlıqla məşğul olduğu üçün "Xançobanı" adlandıqımı bir şeiri də göstərir.

*Mənim Xançobanı qələmimdən
Maninin fırçası aciz qalmışdır.*

Musa olmaq fikrin varsa,

Sən də bir müddət mənim kimi çobanlıq et

(S. Ə. Nəbatı. Əsərləri, Bakı, 1968, s. 299).

Akad. F. Qasımsadə də bəzi müəlliflərin Nəbatinin "Xançobanı" təxəllüsünü işlətdiyini yazmışdır (F. Qasımsadə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair tədqiqatlar. Bakı, 1960, s. 96). Tədqiqatlar göstərir ki, S. Ə. Nəbatı klassik şeirin qəzəl, rübəi, mükəmməs, müstəzad və b. şəkillərilə yanaşı, aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, təcnis formalarında şeirlər yaratmış qüdrətli şairdir (H. Araslı. Ədəbiyyat, Bakı, 1964, s. 172-174).

Şair qoşmalarından birində deyir:

Səba məndən söylə o güllüzara,

Bülbül güllüstana gəlsin, gəlməsin.

Bu hicran düşkününü, illər xəstəsi

Qapına dərmana gəlsin, gəlməsin.

Dərin lirizmə malik olan xalq ruhlu belə qoşmalar, neçə-neçə təcnislər aşıqlar və xanəndələr tərəfindən uzun müddət məclislərdə oxunmuşdur.

*Çəkin getsin, mən minməram yad ata,
Səvə bilməz özgə oğlu yad ata
Bu yorğun maralı qoyma yad ata,
Gözün xədənginə didar, ay Pəri.*

Nəbatinin təcnislərində olduğu kimi, "Ay Pəri" adlı bu təcnisdə də aydın məzmun və mənalı cinaslar verilmişdir.

Bunlar onu deməyə əsas verir ki, Nəbatı xalq şeirinə və aşıq sənətinə də dərin bələd olmuş, milli ruhlu gözəl şeirlər yaratmışdır. Bir şeir nümunəsi də onun ömrünün sonunadək el arasında Xançobanı adı ilə tanındığını təsdiqləyir.

*Mən dedim bəs Xançobanı cavandır,
Bir igid oğlandır, bəbri-bəyandır,
Demə ki, qocalıb, qəddi kamandır,
İndi gördüm, saqqalının çalı var*

(F. Köçərli, Azərbaycan ədəbiyyatı, I c. Bakı, 1978, s. 490).

Tədqiqatlar bir daha sübut edir ki, "Xançobanı" təxəllüsü, həqiqətən Nəbatı ilə bağlıdır. O, heyvandarlıqla bağlı seçdiyi "Xançobanı" təxəllüsünü bəzi müəlliflərin dediyi kimi gənc yaşlarına-dək deyil, həyatının sonuna qədər işlətməmişdir. Şairin aşıq-sənətkar kimi tanınmasında yaşadığı mühitin təsiri çox böyükdür. Burda Qaradağ - Təbriz aşıq mühitini nəzərə almamaq olmaz. Bu mühit Cənubi Azərbaycanda aşıq sənətinin inkişafı tarixində öz zəngin ənənələri ilə seçilib.

XVI - XVII əsrlərdə bölgədə aşıq ədəbiyyatının Dirili Qurbani, Tikmədaşlı Xəstə Qasımlı, Tufarqanlı Abbas kimi çox nüfuzlu nümayəndələri yetişmişdir. Ötən çağlarda olduğu kimi, iyirminci yüzillikdə də bu mühitin qüdrətli sənətkarlar yetişmək ənənəsi davam etmişdir (M. Qasımlı. Ozan- aşıq sənəti, Bakı, 2003, s. 254). Qaradağın Üstibin qəsbəsi də aşıqların belə qaynar ocaqlarından biridir. Bu mühit Nəbatini XIX əsrdə el arasında, həm də Xançobanı adı ilə şair-aşıq kimi tanıtmışdır.

● Yusif SƏFƏROV,
filologiya elmləri doktoru